

TAKÁCS Judit

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék
Eger, Magyarország
takacs.judit@uni-eszterhazy.hu

A SZEMÉLYNÉVHASZNÁLAT A MAGYAR VICCEK SZÖVEGTÍPUSÁBAN

Upotreba ličnih imena u žanru mađarskih šala

Personal Names in the Genre of Hungarian Jokes

Bár a vicc szövegtípusát a szakirodalom nem tekinti egységesnek, hisz akár nyelvenként is mutathat eltéréseket, legfőbb elemei néhány lényeges jellegzetesség kiemelésével jól megragadhatók. Az egyik tipikus elemként említhetjük azt, hogy a csattanóra végződő történetben gyakran jelenik meg tulajdonnév, elsősorban személynév. Tanulmányomban a magyar nyelvű viccekben megjelenő magyar személynévek típusait, használatuk jellegzetességeit és tulajdonnévitől eltérő jelentéseit vizsgálom. Úgy vélem ugyanis, hogy a személynévek (azok egyes típusai, köztük elsősorban a keresztnévi alakváltozatok) azért gyakoriak a viccekben, mert a szövegtípus forgatókönyvének egyik igen lényeges és könnyen aktualizálható, felismerhető elemét jelentik, sőt a tulajdonnévi használatától való eltávolodás, a tulajdonnév típusnévvé vagy sztereotipikus használatává válása ebben a szövegtípusban kifejezetten jól nyomon követhető. Elméletem alátámasztására 9000 viccből álló anyagon korpuszvizsgálatot végeztem, eredményeim alátámasztják hipotézisem.

Kulcsszavak: vicc, személynévtípusok, sztereotip névhasználat, névsztereotípiák, név mint etnikai szimbólum

Tanulmányomban a viccekben megjelenő magyar személynévek típusait, használatuk jellegzetes körülményeit és tulajdonnévitől eltérő jelentéseit vizsgálom. Hipotézisem szerint a személynévek azért gyakoriak a viccekben, mert a vicc forgatókönyvének lényeges, könnyen felismerhető elemét jelentik, sőt úgy vélem, épp ebben az élőnyelvi szövegtípusban kapcsolódnak a tulajdonnévekhez olyan új jelentéselemek, melyek lehetővé teszik, hogy a személynév (eltávolodva

használatának eredeti szituációjától és kontextusától) a típusnévi használat vagy a névsztereotípa felé közelítsen.

Elméletem alátámasztására egy 9000 magyar viccet tartalmazó korpuszt elemeztem, melyben a személyneveket tartalmazó vicceket a nevek típusa és sztereotipikus jelentésük szempontjából vizsgáltam. Kutatásomban a viccekre névhasználati helyzetként, azok szövegére pedig onomasztikai vizsgálat anyagként tekintek; az elemzett korpusz kapcsán a jelölt csoportokra vonatkozó, azokkal kapcsolatban felmerülő sztereotípiák, esetleges előítéletek elemzése, értékelése nem tartozik tanulmányom célkitűzései közé.

1. A személynév megjelenése és szerepe a vicc szövegtípusában

Hámori Ágnes meghatározza a vicc-séma kognitív modelljének alapvető elemeit, melyek közül a legfontosabbak a következők: történet, nevetés, rövid, szóbeli, csattanóval végződik. Ezek tekinthetők a vicc prototipikus elemeinek (Hámori 2017, 317). Fontos rámutatni, hogy az elemek között vannak a nyelvi szerkezetre (rövid, narratív, párbeszédés), a tartalomra, az altípusokra (történet, Móricka, rendőr, zsidó) és a viccnek mint történetmondásnak a kommunikációs körülményeire vonatkozó elemek is (elmeséljük, spontán, van írásos is, csattanó stb.). A viccnek mint szövegtípusnak jellegzetes formai jellemzője és tartalmi-logikai szerkezete van (Hámori 2017, 321–324). Az egyik legfőbb formai jegy a tipikus kezdő formulák alkalmazása, melyek már az első szavakkal kijelölik a vicc szövegtípusát, sőt akár altípusát is:

- (1) *Móricka* bemegy a patikába, és azt mondja:
 - Kérek valami helyi érzéstelenítőt!
 - Minek az neked? – kérdi a patikus.
 - Tetszik tudni, három intőt viszek haza...

Ki kell emelnünk a séma összetevői közül a jellegzetes szereplőket (kisfiú, anyós, rendőr, zsidó), akiket igen gyakran tulajdonnévi elemmel neveznek meg, például *Móricka*, *Pistike*, *Kovács*, *Kohn* (Hámori 2017, 321–322). A tulajdonnévvel elindított vicc típusa igen gyakori, tipikusnak tekinthető, ezért könnyen felismerhető és aktivizálható forgatókönyvet kínál a hallgatónak: a befogadó a séma elsajátítása után tudja, hogy ha a viccben nevet hall, az a viccmesélés forgatókönyvének a része, és a továbbiakban a *Kovács*, a *Béla*, *Pistike* vagy *Kohn* kapcsán nem a prototipikus tulajdonnévi jelentést hívja elő, hanem az elemet a kategóriától eltávolodva valamilyen csoportra jellemző sztereotipikus elnevezésként ('átlagos férfi', 'együgyű férfi', 'rosszcsont kisfiú') vagy etnosztereotípiaként ('magyar férfi', 'zsidó férfi') értelmezi.

2. A személynevet tartalmazó viccek körében végzett korpuszvizsgálat eredményei

Vizsgálatom korpuszát egy közel 9000 viccből álló dokumentum (Viccek, humoreszkek, anekdoták) jelentette. E gyűjtemény két kötete 287 nyomtatott vicckönyv és újság, illetve 30 internetes viccgyűjtemény korpuszát egyesíti több mint 1100 oldalon. A gyűjtemény legkorábbi forrása 1840-ből származik, s igen koraiak a huszárérettel kapcsolatos adomákat (1858) és a cigányvicceket tartalmazó források is (1879, 1898) (a források pontos listáját lásd Kun 2005, 605–615). Feltehetőleg a korai források nagy száma is magyarázza a sztereotipikus nevek sok esetben negatív jelentésű, erősen elítélő használatát, amely főleg a cigányviccekkel kapcsolatban érhető tetten.

2.1. A keresztnévek vizsgálata

A viccekben szereplő leggyakoribb névtípusok arányát és a névalakok számát az 1. táblázat szemlélteti.

NÉVTÍPUS	CSALÁDNÉV		UTÓNÉV			
	férfira utalva	nőre utalva	férfinév		női név	
			alapnév	alakváltozat	alapnév	alakváltozat
	552	124	26	46	11	23
			72		34	
előforduló nevek száma	21		106			
névalakok összes előfordulása	676		703			

1. táblázat. A névtípusok aránya és a névalakok száma a vizsgált szövegekben

A 9000 viccet tartalmazó korpuszt vizsgálva 650 magyar keresztnévet tartalmazó szöveget találtam¹, melyekben 703 névalak fordult elő. A vizsgált szövegeknek kb. 9%-a tartalmaz tehát legalább egy utónevet, ám a párbeszédes forma miatt igen gyakoriak a két utónevet tartalmazó viccek is [például 2, 3, 9, 10]. A korpuszban összesen 106-féle utónévvel találkozhatunk, melyek döntő része (kb. 70%-a) férfi alapnév vagy annak alakváltozata [2–4].

¹ A *Jean, Jack, Steve* stb. (nem magyar eredetű vagy nem magyar szereplőre) vonatkozó keresztnéveket nem vizsgáltam.

- (2) Találkozik két régi barát:
– *Béla*, te meg sem kérdezed, hogy megy sorom?
– Mondd, *Jenő*, hogy megy sorod?
– Ah, ne is kérdezd...
- (3) – Miért fested magad, *Gizi* néni? – kérdi *Pistike*.
– Hogy szép legyek.
– És akkor miért nem vagy szép?
- (4) – Hallottam, *Pista*, hogy megnősültél.
– Hozzátok is lehallatszik?

Bár az alakváltozatok az alapneveknél sokkal gyakoribbak a viccekben mindkét nem esetében, a férfinevek a vizsgált anyagban nemcsak számban, hanem alakgazdagságban is felülmúlják a női neveket: a 26 alapnév mellett 46 alakváltozatot találunk, a női nevek esetében ez az arány 11 : 23.

A vizsgált korpusz vicceiben a következő keresztnemek a leggyakoribbak (zárójelben az előfordulások száma szerepel): *Pistike* (167), *Béla* (62), *Petike* (61), *Gazsi* (38), *Pisti* (37), *Arisztid* (29), *Évike* (22), *Peti* (20), *Tasziló* (18), *Móricka* (17), *Jenő* (17), *Pista* (13), *Döncike* (11), *Ábel* (9). A viccekben a gyakrabban előforduló nevek [például 5–6] mintát nyújtanak a séma kialakításához és működtetéséhez: az új neveknek [7] mind alaktani szempontból, mind a szövegtípusba emeléséhez a viccekben gyakori elemek lesznek a mintái:

- (5) – Hallottátok? *Béla* megnősült.
– És milyen a házassága?
– Majd elvállik.
- (6) – *Petike*, mondj egy tagadó mondatot!
– A *Pisti* megette az uzsonnámat.
– De hát hol van ebben a tagadás?
– A *Pisti* tagadja.
- (7) – *Ernöke!* Mit csináltál az új sapkáddal, hogy olyan piszkos és gyűrött?
– A gyerekek elvették, és futballozni kezdtek vele.
– Te meg csak álltál és nézted?
– Nem, anyu. Én voltam a kapus...

A viccek és az azokban megjelenő keresztnemek azonban nemcsak a vicc forgatókönyvére vonatkozó használati mintákat adnak, hanem a nevek formai alakításához is mintául szolgálnak: az anyagban szereplő (ritkábban használatos) nevek legnagyobb része (kb. 70%-a) ugyanis alakváltozat, melyen legalább egy

(vagy igen sok esetben két) kicsinyítő képzőt is találunk, például *Gergő, Gizi, Pityu, Bandi, Benőke, Döncike, Jancsi(ka), Danika, Áronka, Gázsika, Mancika, Ferike, Rudika*. A szólások keresztnévanyagának vizsgálata alapján tudjuk, hogy azokban *Jancsi* és *Juliska* egy pár (B. Lőrinczy 1991), a vizsgált gyűjteményben szereplő viccekben a férfinevek közül a *Pistike* (167), a női nevek között pedig az *Évike* (22) a leggyakoribb, mindkettő gyermekre vonatkozik.

2.2. A családnevek vizsgálata

Az elemzett 9000 magyar vicc meglepően kevés fajta családnévi névegyedet tartalmazott. A vizsgálat szerint 609 vicc szövegében találunk egy vagy több családnevet (676 adat, 7%), ám ezekben összesen csak 21 különböző név fordul elő, melyek között leggyakrabban a *Kovács* (*Kovácsné, Kovácsék, Kovács úr, Kovács kartárs*) jelenik meg (457 adattal) [8, 10], illetve gyakori még a *Kohn* (69), a *Grün* (38), a *Szabó, Szabóék, Szabóné* (35) és a *Kolompár* (8).

- (8) *Kovácsék*hoz váratlanul betoppan a vidéken élő anyós. A veje szívélyesen fogadja:
- Isten hozta, drága mama! Meddig tetszik nálunk maradni?
 - Ameddig szívesen láttok!
 - Ó, hát már egy kávét sem tetszik meginni?
- (9) *Kohn* újságolja *Grün*nek:
- Hallottad, hogy a *Schwarz* tízezer pengőt kapott, mert megfelelt egy kérdésre?
 - Ne mondd! És mi volt az a kérdés?
 - Az öreg *Braun* azt kérdezte tőle: elvonná-e feleségül a sánta, félszemű lányát, és ő azt mondta: igen.
- (10) *Kovácsék* vendéget várnak.
- Drágám – szól a feleség –, tedd el azt a biciklit az előszobából, mert *Szabóék*at is meghívtuk.
 - Na és? A *Szabóék* nem loznak.
 - Tudom. Csak nem akarom, hogy felismerjék!

A vizsgált viccekben a magyar férfira és nőre vonatkozó családnevek a leggyakoribb magyar családnevek² (*Nagy, Kovács, Tóth, Szabó, Horváth, Varga, Kiss, Molnár, Németh, Balogh*) közül kerülnek ki. Azok, melyek ritkán, egy-egy viccben jelennek csak meg (*Botos, Gerendás, Lefkovichs*), családnévként is ritkák. A pusztai családnév az esetek döntő többségében a viccekben férfira vonatkozik,

² <https://www.nyilvantarto.hu/hu/statisztikak>, Lakossági számadatok, Családnév statisztika alatt (2022. március 3.).

a nőket általában keresztnévvel nevezik meg, s ha – korpuszomban összesen kétszer – a családnevük is szerepel a szövegben (tehát nem asszonyneven említik őket), akkor emellett minden esetben a keresztnév is megjelenik.

3. A személynevekhez kapcsolható sztereotipikus jelentések vizsgálata

3.1. A név az átlagembert jelöli, jelentése 'átkárki, bárki, valaki'

A *Kovács* családnévnek igen gyakori a viccekben 'átlagos magyar férfi, bárki' jelentése, mellette azonban ilyenkor ritkán áll keresztnév [12–13]: a tipikus magyar férfira való utaláshoz a korpuszomban szereplő viccek 80%-ában elegendő pusztán a családnév [11]:

- (11) *Kovács* a feleségével és az anyósával a kávéházban ül és vicclapot olvas. Egyszer csak lecsapja az újságot, és dühösen kifakad:
– Mégiscsak felháborító, az egész lap tele van anyósviccekkel!
– Na végre! – mosolyog az anyós elégedetten. – Csakhogy végre te is felháborodsz, ha ilyesmit olvasol...
– Hát hogyné háborodnék fel – mondja pulykavörösen *Kovács*. – Az ember örül, hogy egy percig nem gondol az anyósára, és ezek a vicclapok újra meg újra eszébe juttatják.
- (12) – Maga, ott az utolsó sorban! – szólítja fel a professzor az előadóteremben az egyik hallgatót. – Hány lakosa van a legnagyobb japán szigetnek, és mi a neve?
– Sok – válaszolt a hallgató. – És *Kovács János*nak hívnak.

Az átlagos magyar férfira a *Kovács* családnév mellett gyakran utalnak a *Béla* névvel is [13–15].

- (13) A kissé kaptos *Kovács* késő éjszaka megy haza, és óvatosan bekopog az ablakon.
– *Béla*, te vagy az? – szól ki szigorúan a felesége.
– Félek, hogy igen...
- (14) – A feleségem megszökött a legjobb barátommal, *Bélával*!
– Ha jól tudom, akkor *Béla* sohasem volt a legjobb barátod.
– De most már az!
- (15) – Drága *Pirike*! Ha a feleségem lesz, a tenyeremen fogom hordani!
– Úgy értem, *Béla*, hogy még autója sincs?

Allen megjegyzi (1983, 310–311), hogy az amerikai szlengből származó anyagában legtöbbször a *John* (illetve kicsinyítő képzős, pl. *Johnny*, *Johnnie* és etnonimaként az egyes nyelvekből származó alakjai, például *Hans*, *Ivan*, *Jean*,

Sean) jelennek meg legtöbbször 'akárki, bárki' közszoói értelemben. A *János* névnek a magyarban is kialakult hasonló közszoói jelentése a nyelvjárásokban és szólásokban (Fercsik–Raátz 2009, 165), a vizsgált viccekben azonban ebben az általános jelentésben csak szórványosan jelenik meg [például 16], jelentése ezekben az esetekben szűkebb (ezt lásd később az a) pontban).

- (16) *Julcsa* kétségbeesve szidja *Jánost*, aki megint részeg, mint a csap.
– A barom is tudja, ha iszik, hogy mennyi elég neki.
– Igazad van, *Julcsa!* – mondja *János*. – Én is tudnám, hogy mennyi az elég, ha vizet innék.

3.2. A név valamilyen kisebb csoporthoz való tartozást fejez ki

A keresztnévek egy részére jellemző, hogy erősen köthetők használói csoporthoz, s emiatt könnyen sztereotípiá alapjává válhatnak. Így lesz *Móricka* és *Pistike* a rosszcsont kislány, *Ábel* és *Ármin* a székely férfit, *Arisztid* és *Tasziló* a bugyuta főnemesre, *Kolompár* a cigány férfit utaló elnevezés a viccekben. Figyelembe véve a szövegek kontextusát, a viccekben megjelenő személynévek az alábbi jelentéseket mutatják:

a) *Falusi ember, gazda*

A *János* évszázadok óta egyik leggyakoribb férfinevünk: a középmagyar korban az *Istvánnal* együtt a leggyakoribb férfi keresztnév volt, együttes megterheltségük 30%-os volt, azaz minden harmadik fiúgyermeket *Jánosnak* vagy *Istvánnak* hívtak (Hajdú 2003, 368). A *János* azonban 2020-ban még az 5. leggyakoribb magyar férfi keresztnév volt (Fercsik–Raátz 2009, 165), a vizsgált anyagban a *Kovács* családnévvel együtt az átlagos magyar férfit utaló névsztereotípiaként jelenik meg [12], de önállóan állva kisebb csoportra (például falusi ember, parasztgazda) utal [17–18], legtöbbször névkiegészítővel (bácsi, gazda) is ellátva:

- (17) – *János* bácsi, hallotta? Olcsóbb lett a zab! Örvend-é?
– Örvendjen a ló!
- (18) *János* gazda elmegy *Kohnhoz*, aki kölcsönügyletekkel foglalkozik. Kölcsönkér ezer forintot azzal, hogy aratás után duplán adja vissza. Addig otthagyja a fejszét zálogba. Már búcsúzkodnak, amikor azt mondja *Kohn*:
– Várj csak, *János!* Az jutott az eszembe, hogy aratás után igen nehezen tudod majd előteremteni azt a kétezer forintot. Nem lenne jobb, ha a felét most rögtön megadnád? Úgy könnyebb neked is...
János megérti, igazat ad, és visszaadja az ezrest. Hazafelé menet erősen töpreng:

– Milyen furcsa ez! Az ezres elment, a fejsze elment, ráadásul tartozom is ezer forinttal, mégis minden stimmel.

b) *A név etnikai vagy vallási csoporthoz való tartozásra utal*

A vizsgált korpusz alapján is jellemző, hogy a viccekben a családnevek elsősorban etnikai, a keresztnévek pedig egyéb (például vallási) csoporthoz való tartozás sztereotípiáiként jelentkeznek (vö. Farkas 2003, 2013). Az ún. zsidóviccek típusában vizsgált korpuszomban a következő családnevek fordulnak elő: *Kohn* (69 adattal), a *Grün* (38), *Schwarz* és *Rotschild* (3), *Braun*, *Weisz*, *Klein*, *Kaufman* és *Rosenfeld* (1).

(19) *A Kohn*, a *Grün* és a *Weisz* egy szekéren utazik a városba. Egyszer csak a lovak megállnak, s nem mennek tovább, se jó szóra, se ostorra. A három zsidó látja, hogy az utat egy kidőlt fa keresztezi. Mindhárman kiszállnak, körülállják a fát, és vitatkozni kezdenek arról, hogy mitévők legyenek most. Már vagy fél órája tanakodnak, amikor újabb szekér érkezik. Két parasztleány leszáll róla, megragadják a fát, és odébb taszítják. A három zsidó megütközve néz egymásra:

– Ja, erővel!...

A következő szövegben [20] a (katolikus) magyar férfit a *Kovács* és a *János* névvel, a reformátust a *Molnár Gábor* névkombinációval, a zsidó férfit a *Kohn* családnéven (utónév nélkül) említik:

(20) Az első világháború alatt Augustza főhercegasszony sebesült katonákat látogat egy hadikórházban. Odalép az első ágyhoz, és azt kérdi:

– Neve? Vallása?

– *Kovács János*, alázatosan jelentem. Római katolikus.

A főhercegasszony bólint:

– Jól van, fiam – és átad harminc cigarettát.

Odalép a következő ágyhoz, ott is megkérdi:

– Neve? Vallása?

– Alázatosan jelentem: *Molnár Gábor*, református.

A főhercegasszony átad húsz cigarettát.

A harmadik ágyról odaszól *Kohn*:

– Tudja mit, fenség? Adjon tíz cigarettát, és ne kérdezzen semmit!

Az elemzett korpusz cigányvicceiben is a cigányok körében gyakorinak vélt családnevek (*Lakatos*, *Orsós*, *Oláh*, *Kolompár*, lásd Váradi 2012, 236–244) köszönnek vissza: ezekben leggyakrabban az *Orsós* és a *Kolompár* [21–22] neveket találjuk, az erősen tipikusnak tartott *Lakatos* azonban csak egyetlen vicc-

ben [22], a cigányok körében családnévként valóban gyakori *Horváth* viszont korpuszomban etnikumjelölő névként egyáltalán nem jelenik meg.

(21) A cigány bemegy az anyakönyvi hivatalba:

- Modernizálni akarom a nevemet.
- Miért? Hogy hívják?
- *Orsós*nak.
- És mire változtatná?
- *Kazettás*ra.

(22) A cigány gyerek hazamegy:

- Édesanyám, a *Lakatos* az cigány név?
- Az, fiam!
- De jó, hogy mi *Kolompárok* vagyunk!

A területre jellemző keresztnévhasználati sajátosságokon alapul a székelyekre vonatkozó névsztereotípiák használata. Az ószövegségi neveket használó prototípus székelyek gyakori férfinévai (KnE. 48, Hajdú 2003, 115) közül a viccekben legtöbbször az *Ábel*, *Ármin* és az *Áron* jelenik meg [23–25], a sztereotipikus használat alapja ez esetben is a csoporton belüli gyakoriság:

(23) A falu nagyszájú legénye erejével henceg a kocsmában. *Ábel* megunja, s azt mondja neki:

- Fogadjunk tízezer lejbe, hogy amit én eltolok talicskával, azt te nem tudod visszatolni.
- Na, fogadjunk!
- Kerítettek egy talicskát, s a kíváncsi kocsmái vendégek kíséretében kivonulnak az utcára.
- Na, lássuk! – húzza ki magát a nagyhangú.
- Jól van! – bólint *Ábel*. – Na, akkor ülj bele!

(24) Az öreg székelyt perrel fenyegette a szomszédja. Ezért felkeresett egy ügyvédet, aki nyájasan leültette, majd jövedele okáról faggatta.

- Én szívesen elmondom a dolgot ügyvéd úr, de csak úgy vállalja el, ha biztos abban, hogy megnyeri a pert. Akkor jól megfizetem.
- Mondjon el mindent, *Ármin* bácsi. De úgy, ahogy történt.
- A székely mindent elmesél töviről hegyire. Az ügyvéd arca egyre jobban felderül.
- Tiszta ügy ez, *Ármin* gazda, ezt a pert nem lehet elveszíteni.
- Na, akkor Isten áldja!
- Hogyhogy?
- Mert amit elmeséltem, az az én ellenfelem panasza, nem az enyém!

- (25) Megkérdezték Áron bácsit, hogy mit csinálna, ha megnyitnák a határt.
– Szaladnék száz métert, aztán felmáshoznék az első fára.
– Miért?
– Hogy a mögöttem jövők ne tapossanak le.

c) *Életkori csoporthoz való tartozást fejez ki*

A keresztnevek vizsgálatakor láthattuk, hogy az elemzett anyagban szereplő nevek legnagyobb része (kb. 70%-a) alakváltozat, melyen legalább egy (vagy igen sok esetben két) kicsinyítő képzőt is találunk, például *Gergő, Gizi, Pityu, Bandi, Benőke, Döncike, Jancsi(ka), Danika, Áronka, Gazsika, Mancika, Ferike, Rudika* [26–28]. Ezek a többszörösen képzett alakok leggyakrabban gyerekekre utalnak, s ezt a vicc szövege és kontextusa is erősíti (iskola, tanári szoba, tanító néni, szülők említése stb.).

- (26) Idős hölgy kopogtat a tanári szoba ajtaján:
– *Kovács Pistike* nagymamája vagyok. Szeretném elkérni az unokámat az óráról.
– Lehetetlen. A Pisti ma nem jött iskolába.
– Hol van?
– Az ön temetésén...
- (27) *Móricka* és *Pistike* este aludni mennek. Anyukájuk azt mondja, hogy imádkozzanak.
Móricka elmondja az esti imát:
– Édes jó Istenem, nézz le rám, vigyázz az álmodra, és adj a szüleimnek is nyugodalmat jó éjszakát. *Móricka*.
Erre *Pisti* ásít egy nagyot, és így szól:
– Dettó. *Pistike*.
- (28) *Pistike* megkérdi a papájától:
– Apuci, van az Istennek felesége?
– Dehogy van, hiszen akkor nem lenne mindenható!

A névalak morfológiája (az ugyanahhoz a névhez kapcsolódó többszörös diminutív képző általában a fiatalabbra utal) és a kontextus egymást erősítve árulkodik a néviselők életkoráról, ahogy például a következő szövegekben a kamasz *Évi* és a babával játszó *Évike* esetében:

- (29) A kamaszodó *Évi* megkérdezi kisöccsét, miért fogyott el a fürdőszobából a szájavíz.
– Láttam, hogy apu megkóstolta, de kiköpte. Aztán anyu is megkóstolta, és ő is kiköpte.
Gondoltam, jobb, ha kiöntöm az egészet!

- (30) *Évike* egy játék babáért könyörög, de anyja hajthatatlan. Elrángatja kislányát a kirakat elől, és a villamosmegállóba mennek. Ott tovább pityereg a kislány, és amikor látja, hogy nem használ, megszólal:
- Anyu, ha nem veszed meg nekem azt a babát, a villamoson nagyinak foglak szólítani.

A *Mór* és *Móric* ma már nem számít gyakori utónévnek, de a XIX. században a zsidók között igen gyakorinak, némely településen a leggyakoribbnak számított (Hajdú 2003, 176–177), így alkalmassá vált arra, hogy csoportra utaló típusnévi használatban sztereotípiává váljon. A vickekben a felnőtt zsidó férfit ennek ellenére sem ezzel a gyakori egyénnévvel, *Móricként*, hanem családnévvel említik (*Kohn, Grün*), a *Móricka* elnevezés (mindig ebben az alakban) a vásott, rosszcsonst kisfiú sztereotipikus megnevezése lett:

- (31) A tanító néni számtanórán megkérdezi *Mórickától*:
- *Móricka*, ha apukád 40 éves, anyukád meg 35, összesen hány éve élnek?
 - 70 – válaszolja *Móricka*.
 - Gondolkozz, *Móricka*!
 - Akkor is 70.
 - És miért? – kérdi a tanító néni.
 - Mert anyu mindig letagad 5 évet.

d) Társadalmi osztályhoz való tartozásra utal

Azok a keresztnévek, melyekkel felsőbb társadalmi rétegekre, arisztokratákra utalnak a vickekben (*Arisztid, Agenor, Anasztázia, Eulália, Edömér, Elvira, Izidor*) nemcsak manapság ritkák, hanem soha nem is voltak igazán gyakoriak. A XVIII–XIX. században az *Arisztid, Tasziló, Ubul, Zénó; Adél, Eulália, Kuni-gunda* nevek az arisztokraták körében voltak divatosak, s emiatt váltak a felsőbb társadalmi rétegekhez való tartozás kifejezésére alkalmas típusnévi használatúvá (Hajdú 2003, 115).

- (32) Az ifjú *Arisztid* gróf és *Anasztázia* grófnő kéz a kézben sétálnak Abbáziában. *Anasztázia* megszólal:
- Tudod, drágám, ha én a tengerre nézek, mindig a jegyességünk jut az eszembe.
 - Miért?
 - Mert annak sem látni a végét!
- (33) *Arisztid* és neje, *Anasztázia* csónakázni mennek. Váratlanul kitör a vihar, és szakadni kezd az eső.

- Jaj, mindjárt felborulunk! – sikoltja a grófné.
 - Nem baj, kéhlek – feleli nyugodtan *Arisztid* –, legalább fedél lesz a fejünk felett.
- (34) *Tasziló* külföldre ad fel levelet a postán. A borítékot felbélyegzi, de a postáskisasszony leméri a levelet, és ezt mondja:
- Ez a levél nehéz, kell rá még bélyeg!
- Tasziló* csodálkozva mondja:
- De ha bélyeget teszünk rá, még nehezebb lesz!
- (35) *Arisztid* felhívja telefonon *Taszilót*, és amikor a szám jelentkezik, megkérdi:
- 111-111 beszél kérem?
 - Nem – feleli *Tasziló*. – Itt a 11-11-11 beszél.
 - Oppardon – mondja *Arisztid*. – Akkor téves, bocsánatot kérek, hogy hiába fárasztottam.
 - Nem tesz semmit – feleli udvariasan *Tasziló*. – Úgyis csengett a telefon.

Ezekben a szövegekben [32–33] nemcsak a kontextus, hanem a forgatókönyv egyéb elemei is (gróf, grófnő/grófné, utalás a beszédhibára) segítik a keresztnév típusjelölőként való, hagyományostól eltérő értelmezését, s gyakran jelenik meg bennük olyan szituáció, melyben a főnemes naiv vagy kifejezetten buta emberként jelenik meg [33–35] (sőt egy vicctípus, a Jean-viccek csoportja is erre a klisére épül).

4. Összegzés

A korpuszvizsgálat eredményei alátámasztják, hogy a személynevek a vicc sémájának lényeges elemét jelentik. A 9000 magyar vicc közül csaknem minden tizedik tartalmazott valamilyen személynevet, a leggyakoribb típus a keresztnévi alakváltozat. A vizsgált szövegekben többször utalnak férfiakra mind család-, mind pedig keresztnévvel, a nőket általában asszonynéven említik, a keresztnévük leggyakrabban kicsinyítő képzős alakváltozatban jelenik meg (*Évike, Pirike, Rózsika, Mancika*).

Nemcsak gyakori megjelenésük miatt fontosak e szövegtípusban a személynevek, hanem funkciójuk miatt is, hiszen igen gyakran jelentik szövegindító formuláját a vicc sémájának. A hallgató megértve, hogy a szövegben a személynév a séma egyik eleme, már nem a prototipikus tulajdonnévi, hanem sztereotipikus vagy csoportjelölői értelmezést és jelentést köt hozzá. A vizsgált korpusz alapján jellemző, hogy bennük a családnevek elsősorban etnikai, a keresztnévek pedig

egyéb (vallási vagy életkori) csoporthoz való tartozás sztereotípiájaként jelennek meg. Általánosító jelentés ('akárki', 'bárki', 'valaki') kapcsolódik a férfitra vonatkozó leggyakoribbnak tartott családnévhez (*Kovács*), etnosztereotipikus szerepben, csoportjelölőként pedig gyakran utalnak a leggyakoribb nevekkal vallási vagy etnikai csoport tagjaira (zsidók esetében: *Kohn*, *Grün*, cigányokra vonatkozóan: *Kolompár*, *Orsós*, ritkábban *Gazsi*, székelyekre utalva: *Ábel*, *Ármin*, *Áron*), életkori csoportra (*Móricka*, *Pistike*, *Évike*), illetve társadalmi rétegre vagy osztályra (*János*, *Arisztid*, *Tasziló*).

Irodalom

- Allen, Irving Lewis. 1983. Personal Names that Became Ethnic Epithets. *Names* (31): 307–317.
- Farkas Tamás. 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* (25): 153–160.
- Farkas Tamás. 2013. A nevek humora. In Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna szerk., *Sokszínű humor*. 131–139. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fercsik Erzsébet – Raázt Judit. 2009. *Keresztnevek enciklopédiája: A leggyakoribb női és férfi nevek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hajdú Mihály. 2003. *Általános és magyar névtan: Személynevek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hámori Ágnes. 2017. Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv: a „vicc” műfaj sémájának jellemzői és kiépülési dinamikája a társas interakciókban. *Magyar Nyelv* 113 (3): 311–329. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2017.3.311
- Kun Ákos. 2005. *Viccek, humoreszkek, anekdoták I–II*. <http://mek.oszk.hu/03500/03556/pdf> (2021. június 24.)
- B. Lőrinczy Éva. 1991. Jancsi és Juliska. In Hajdú Mihály – Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. 423–426. Budapest: ELTE.
- Váradi Luca. 2012. Előtanulmány a roma családnevek diszkriminációteszteléséhez való kiválasztásához. In Sik Endre – Simonovits Bori szerk., *A diszkrimináció mérése*. E-tankönyv. 236–244. Budapest: ELTE TáTK.

Judit TAKAČ

UPOTREBA LIČNIH IMENA U ŽANRU MAĐARSKIH ŠALA

Iako stručna literatura žanr šale tj. vica ne smatra jednoobraznim, pošto se praktično može razlikovati od jezika do jezika, njegovi glavni elementi su dobro uočljivi na osnovu određenih karakteristika. Jedan tipičan element je da se u priči koja se završava smešnom poentom često pojavljuje neko vlastito, prvenstveno lično, ime. U ovom istraživanju bavimo se vrstama mađarskih ličnih imena koja se pojavljuju u vicevima na mađarskom jeziku, karakteristikama njihove upotrebe kao i njihovim značenjima koja odstupaju od upotrebe u svojstvu vlastitih imena. Smatram, naime, da su lična imena (neki od njihovih tipova, pretežno oblici krštenog imena) uobičajena u šalama jer su veoma važan i prepoznatljiv element scenarija priče, pri

čemu se čak i odstupanja, odnosno tipska ili stereotipna upotreba vlastitih imena, mogu jasno proslediti u ovoj vrsti tekstova. Radi dokazivanja ove hipoteze sprovedeno je istraživanje na korpusu od 9.000 viceva, koje je potvrdilo naše pretpostavke.

Cljučne reči: šala, tipovi ličnih imena, stereotipna upotreba imena, stereotipija imena, ime kao etnički simbol

Judit TAKÁCS

PERSONAL NAMES IN THE GENRE OF HUNGARIAN JOKES

Although the genre of the joke is not considered uniform in literature, as it may even differ from one language to another, its main elements can be well grasped by highlighting some distinctive features. One typical element is that a proper name, primarily a personal name, often appears in a story ending in a punch line. In my study, I examine the types of Hungarian personal names appearing in Hungarian jokes, the characteristics of their use and their meanings different from the proper names. I maintain that personal names (some of their types, predominantly first-name forms) are common in jokes since they are a very important and easy-to-update, recognizable element of the scenario, and even a departure from the use of a proper name, its becoming stereotypical in use in this type of text, can be particularly well traced. To validate my theory, I conducted a study on the corpus of 9,000 jokes, and the results support my hypothesis.

Keywords: joke, personal name types, stereotypical name usage, name stereotype, name as ethnic symbol

